

Ondokuzuncu Yüzyıl'da Samsun'da Çiftlik Sahibi Hazinedarxadeler ile Kiracı-Köylüler Arasındaki Arazi ve Vergi İhtilafı Üzerine Bazı Gözlemler ve Sorular*

Canay ŞAHİN**

Giriş

Ondokuzuncu yüzyıl Osmanlı dünyasında merkez ile eyaletler arasındaki ilişkilerin doğasına dair akademik ilgi son zamanlarda görülür bir şekilde artmaya başladı. Osmanlı modernleşmesi ve merkezileşmesi, yukarıdan aşağıya dayatılan bir proje olarak değil, yeni hukuk ve uygulamalara yerel güçlerin direnci, reaksiyonu ve uyumu bağlamında ve farklı çıkar gruplarıyla merkez arasındaki yeni bir eklemlenme ışığında da incelenmeye başlandı. Bu yeni bakış açısına göre Tanzimat, eyaletlerdeki ya da taşradaki yerel güçlerin ortadan kalkması anlamına gelmemektedir. Bu bağlamda, yerel ya da taşra, merkezin kurumsal ve siyasal reformlar yoluyla merkeze bağladığı pasif bir aktör değil, tam tersine merkezin pazarlık etmek zorunda kaldığı bir düzlemi teşkil etmektedir. Bu bakış açısı, özellikle ondokuzuncu yüzyıl Osmanlı devleti kavramlaştırması için büyük bir önem taşımaktadır. Ondokuzuncu yüzyıl Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihçileri taşranın merkez tarafından nasıl dönüştürüldüğü kadar merkezin taşra tarafından nasıl şekillendirildiğini de incelemeye başlamışlardır. Farklı bağlamlarda olsa bile İslamoğlu, Meeker ve Hanssen'ın, Osmanlı merkezileşme programının yerel güçleri dışlayarak gerçekleştiği gö-

* Bu makalenin ilk şekli daha önce 10. Türkiye'nin Ekonomik ve Sosyal Tarihi Kongresinde (28 Eylül-1 Ekim 2005, Venedik) sunulmuştur.

** Yıldız Teknik Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü.

rüşüne karşı geliştirdikleri eleştirileri bu makalenin problematiği açısından bilhassa önemlidir.¹

Ondokuzuncu yüzyıl çalışmalarında yerel ayan ve eşraf sınıfının devamlılığı veya kopuşu, yerel güçlerin yeni yönetim prensipleriyle eklenmesi, 1858 Arazi Kanunnamesi'nin bölgedeki toprak mülkiyeti üzerindeki etkileri, yerel meclislerin toprak ve vergi çatışmaları da içinde olmak üzere yerel anlaşmazlıkların çözümündeki rolleri, yabancı elçilerin Gayrimüslim ve Müslüman nüfus arasındaki anlaşmazlıkların çözümündeki rolleri, Gayrimüslimlerin taşrada temsil sorunu ve yönetilen sınıfların haklarıyla ilgili değişen algıları büyük sorular olarak karşımızda durmaktadır. Tanzimat'ın en önemli hukuki düzenlemelerinden olan 1858 Arazi Kanunnamesi'nin hem hukuki tahlili hem de İmparatorluğun çeşitli bölgelerindeki toprak mülkiyetine etkileri ile ilgili İslamoğlu, Terzibaşoğlu ve Aytekin'in çalışmaları, kuramsal ve olgusal yönleriyle bazı yeni bakış açılarını ortaya koyması nedeniyle oldukça önemlidir.²

Farklı öncelikleri olsa da, araştırmacılar belli noktalarda görüş birliğine varmış gözükmemektedirler. 1858 Arazi Kanunnamesi ve toprak mülkiyeti ile ilgili 1847 Tapu Kanunu gibi diğer önemli düzenlemelerin, İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde varolan yapıları radikal bir şekilde değiştirmek yerine, daha önceki arazi kullanımını ve mülkiyet biçimlerini hukukileştirdiği söylenebilir. Bir başka deyişle, yerel güç dengeleri ile ondokuzuncu yüzyıl-öncesi arazi kullanımını şekilleri ve mülkiyet biçimleri, yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan pratikler üzerinde doğrudan etki yapmıştır. 1858 Arazi Kanunnamesi'nin etkileri, kanun öncesi toprak kullanım şekilleriyle yakından alakalı olan toprak tasarrufunun hangi sınıflar lehine olduğuna göre (yani kanun öncesi küçük toprak sahibi köylülüğün varlığı ya da ayan-eşraf sınıfı ve aşiretlerin tahakkümü) değişmiş olduğu söylenebilir. Yani, 1858 öncesi miri arazi üzerinde merkezin taşradaki kontrol ve nüfuzunun derecesi, yerel güçlerin (ayan-eşraf sınıfı, tüccar, aşiret) miri arazi üzerinde yarı-özel (de facto) kontrolünü artırıp arttırmadığını bilmeden yeni kanun ve düzenlemelerin etkilerini ortaya koymak pek mümkün gözükmemektedir.

¹ Huri İslamoğlu, "Politics of Administering Property: Law and Statistics in the Nineteenth-century Ottoman Empire", H. İslamoğlu (yay.), *Constituting Modernity, Private Property in the East and West*, Londra, 2004; İslamoğlu, "Property as a Contested Domain: A Reevaluation of the Ottoman Land Code of 1858" R. Owen (yay.), *New Perspectives on Property and Land in the Middle East*, Cambridge, 2001; Michael E. Meeker, *A Nation of Empire The Ottoman Legacy of Turkish Modernity*, Berkeley, 2002; Jens Hanssen, "Practices of Integration – Center-Periphery Relations in the Ottoman Empire", J. Hanssen, T. Philipp, S. Weber (yay.), *The Empire in the City, Arab provincial capitals in the late Ottoman Empire* içinde, Beyrut, 2002.

² İslamoğlu'nun eserleri için bir önceki nota bkz. Yücel Terzibaşoğlu, "Landlords, Refugees, and Nomads: Struggles For Land Around Late-Nineteenth Century Ayvalık", *New Perspectives on Turkey*, 24, 2001; E. Atilla Aytekin, "Hukuk, Tarih ve Tarih Yazımı: 1858 Osmanlı Arazi Kanunnamesi'ne Yönelik Yaklaşımlar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3/5 2005.

1858 Arazi Kanunnamesi, çiftlik meselesi ve çoğu miri arazi üzerinde ortaya çıkan çiftliklerin mülkiyeti, vergilendirilmesi ve çiftlik sahipleri ile kiracılar arasındaki ilişkiden bahsetmemiştir. Bu noktadaki suskunluk, araştırmalara da yansımıştır.

Osmanlı merkezileşmesini “taşranın merkezileşmesi” ve “merkezin taşra-laşması” arasındaki karşılıklı etkileşim olarak kavramlaştırırsak, arazi mülkiyeti ile ilgili yeni kanun ve kurallar, Trabzon eyaletinde hangi noktaya kadar etkili olmuştur ve merkezileşmenin zorlukları çiftlik arazileri ile ilgili ihtilafta hangi noktalarda ortaya çıkmıştır ve yeni kural ve düzenlemelerle eskinin eklenmesi nasıl olmuştur? Bu makale, ondokuzuncu yüzyıl ortalarında Canik Sancağı'nda çiftlik arazisi üzerinde toprak sahipleri ile kiracı köylüler arasındaki mülkiyet ve vergi çatışmasını merkeze alarak, yerel güç dengeleri ile merkezileşmenin karşılıklı etkileşimi bağlamında bazı sorular sormayı amaçlamaktadır. Aşağıda, Canik Sancağı'nda çatışmaya sebep olan çiftlik arazilerinin ortaya çıkışı, daha sonra anlaşmazlığın çözülmesinde kullanılan yöntemler ve kiracı köylülerle toprak sahiplerinin iddiaları ve algıları üzerinde durulacaktır.

Söz konusu çiftlikler Canik Sancağı'nın sınırları içinde ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkmakla birlikte, zaman içinde köylülerin tarıma açtığı toprakların da bu çiftlik arazilerine zorla dahil edilmesiyle, gittikçe karmaşıklaşan vergi ve arazi mülkiyeti anlaşmazlığı çözüme ulaştırılmadan 1880'lere kadar devam etmiştir. Trabzon eyaletine bağlı Canik Sancağı'nda ortaya çıkan bu çiftlik arazilerinin tasarrufunun kime ait olduğu ve dolayısıyla vergilerinin kimler tarafından ödenmesi ile ilgili çatışmanın çeşitli aşamalardan geçip ilk olarak 1852'de bölge yöneticilerine gönderilen irade ile prensip olarak çözüme kavuşturulabileceği öngörülmesine rağmen, toprak sahibi sınıfın direnci ve tepkisi çözüm için en önemli engeli oluşturmuştur. Çiftlik arazileri ile ilgili çatışmalara İmparatorluğun diğer bölgelerinde de rastlanmaktadır ve Canik Sancağı'ndaki bu anlaşmazlık belki de yüzlerceinden bir tanesidir. Fakat bu hikaye bize Osmanlı devletinin değişen doğası ve eyaletlerdeki güç ilişkilerinin değişimi ya da devamlılığı üzerine bazı ipuçları ve İmparatorluğun diğer bölgeleriyle karşılaştırma yapabilecek bazı düzlemler sağlayabilir.

1800-1847: Çiftliklerin Ortaya Çıkışı

Çatışmadaki taraflar, bir tarafta hem Müslüman hem de Gayrimüslimlerden oluşan kiracı köylüler ve diğer tarafta da Trabzon eyaletinin yöneticileri

Hazinedarxadeler. Hazinedarxadeler³, en azından 1850'ye kadar Trabzon eyaletinin yöneticisi konumundaydılar. Ailenin kökeni onsekizinci yüzyıl sonuna kadar gitmekle birlikte, siyasi olarak önemli konuma yükselişi, ondokuzuncu yüzyılda gerçekleşmiştir. Hazinedarxadelerin kökeni ile ilgili tartışmalar, çok çeşitli olmakla birlikte, merkezi devlet tarafından bölge yöneticisi olarak atanmaları, onsekizinci yüzyılda bölgenin güçlü ailesi Caniklizadelerin siyasi ve ekonomik hakimiyetinin ortadan kalkmasıyla ortaya çıkan iktidar boşluğunun doldurulması yoluyla gerçekleşmiştir. Ailenin ondokuzuncu yüzyıldaki önemli figürlerinden Süleyman Ağa, ilk önce Canik mütesellimliği⁴ ve vergi toplamaların değişik kademelerinde görev aldıktan sonra⁵ 1811-1818 arasında Trabzon valisi konumuna yükselmiştir.⁶ Daha sonra oğulları Osman (1827-1842) ve Abdullah (1842-1846) paşalar da Trabzon valiliği görevini yürütmüşler⁷ ve bir anlamda Caniklizadelerden boşalan bölge yöneticiliği ve vergi toplayıcısı konumlarını güçlendirmişlerdir.

Hazinedarxadelerin çiftliklerinin ortaya çıkışı süreci de ondokuzuncu yüzyılın başına kadar uzanmaktadır. Süleyman Ağa, vergi toplayıcısı ve daha sonra da eyalet valisi olmanın fırsatlarından yararlanarak vergi toplama haklarını, toprakların fiili mülkiyetine dönüştürmeyi başarmıştır. Hazinedarxadelerin üzerinde özel denetim sahibi olduğu bu büyük toprak parçaları, yani çiftlikler, onsekizinci yüzyıldakine çok benzer süreçlerle aşağıdaki biçimlerde ortaya çıkmıştır.

İlk olarak Hazinedarxade Süleyman Paşa, 1807'de Canik Sancağı'nın sınırları içinde yer alan Satılmış kazasına bağlı köylerin vergilerini toplama hakkını malikane olarak tasarruf ediyordu.⁸ Daha sonra bu bölgede, köylüleri kullanılmayan arazileri tarıma açmaya zorlayarak bu topraklar üzerindeki kontrolünü arttırmıştır. İkinci olarak Süleyman Paşa, Samsun civarındaki mezra'alar üzerindeki haklarını genişletmiştir. Ayvacık, Satılmış ve Arım kazalarındaki hem terk edilmiş hem de kullanılmayan topraklar üzerinde çiftlikler kuran Süleyman, daha sonra bu geniş arazileri kendi vakfını kurarak mülki-

³ Hazinedarxadeler için şu eserlere bakılabilir. Michael E. Meeker, *A Nation of Empire, The Ottoman Legacy of Turkish Modernity*, Berkeley, 2002, s. 215-216; Anthony Bryer, "The last Laz Risings and the downfall of the Pontic Derebeys, 1812-1840", *Bedi Kartlisa Revue de Kartvélogie*, XXVI, 1969, s. 191-210; Mahmud Goloğlu, *Trabzon Tarihi, Fetihden Kurtuluşa Kadar*, Ankara, 1975; M. Emin Yolalıcı, *XIX. Yüzyılda Canik Sancağı'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara 1998; Yolalıcı, *Samsun Eşrafından Abdullah Paşa'nın Terekesi*, Samsun 1987.

⁴ 1769'da Süleyman Ağa, Canikli Ali Bey tarafından Canik sancağı'na mütesellim olarak atanmıştır. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi* (BOA), MAD 7596, s. 99/2.

⁵ Canik muhasıllığı mukata'ası 1796'da İrad-ı Cedit Hazinesi tarafından Süleyman Ağa'ya tevcih edilmiştir. Bkz. BOA, MAD 9582, s. 109; DBŞM 6533.

⁶ BOA, MAD 9582, s. 110; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, 5. cilt, İstanbul 1996, s. 1548-9.

⁷ Süreyya, *Sicill-i Osmani*, 4. cilt, s. 1306 ve 1. cilt s. 81.

⁸ BOA, MAD 9543, s. 190.

yetine dönüştürmüştür. Onun vakıf kaydında bu çiftlikler, özel mülkiyet olarak kaydedilmiştir.⁹ Samsun'da Satılmış, Arım ve Ayvacık kazalarındaki köy ve mezra'alardan oluşan bu çiftliklere ek olarak, oğulları Osman ve Abdullah paşalar, bu bölgedeki, özellikle Çarşamba çevresindeki ormanlık araziler üzerinde kontrol sağlamaya başlamışlardır.¹⁰ Daha doğrusu, oldukça zor bir işçilik gerektiren bu ormanlık arazileri tarım yapılabilir yerler haline getiren köylüler, bölgenin ve kazanın yöneticileri konumunda olan Hazinedarzadeler tarafından tıpkı sahib-i arz gibi senelik vergi ödemeye zorlanmışlar ve "müstecireyn" olarak adlandırılan ortakçılara dönüşmüşler ve bu toprakların sahibi konumunda olanlara maktu'a veya icare-i zemin denilen senelik kiralarnı ödemişlerdir. Daha önceden tarımsal üretim için kullanılmayan toprakların tarıma açılması, 1840'larda, Hazinedarzadelerin koruması altındaki diğer yerel eşraf ve ayanın da aynı şekilde bu sürece katılmasıyla daha da hızlanmıştır.¹¹ Diğer bir deyişle, köylüler tarafından tarıma açılan topraklar bir süre sonra kazanın, köyün veya vadinin en güçlüsü bir "bey-ağa" sınıfının elinde toplanmıştır.

1847-Sonrası Hazinedarzade-Kiracı Çatışması: Çifte Öşür ve Merkezin Tutumu

Yukarıda anlatılan şekilde ortaya çıkan çiftliklerin sahibi Hazinedarzadeler ile kiracı köylüler arasındaki ilişki, hemen hemen merkezden bağımsız bir şekilde devam etmiştir ve buraları tarıma açan ve ekip biçen köylüler, yıllık kiralarnı ödeyip aynı zamanda toprak ağalarının gittikçe artan baskılarına maruz kalmışlardır. Fakat asıl mesele, yerel güçlerin direnciyle bir müddet geciken merkezileşmecî reformların başlamasıyla, yani 1847'de Trabzon eyaletinin Tanzimat'a dahil edilmesiyle, başlamıştır.¹²

Osmanlı hükümetinin kiracı köylülerden öşür (hububat ve diğer tarımsal ürünlerin değerinin onda biri oranında alınan vergi) vergisi almaya başlamasıyla, köylüler çifte öşür ödemeye zorlanıyorlardı. Çünkü öşür, onların ödedikleri yıllık maktu'anın ya da icarenin içine dahildi. Dolayısıyla, üreticiler, çiftlik sahiplerine kiralarnı ödeyemez bir duruma sürüklenmişti. Bunun üzerine

⁹ Mehmet Beşirli, *XIX. Yüzyılın Başında Samsun Şehri II (1755 Numaralı Samsun Şer'iyeye Siciline Göre, 1785-1839)*, Basılmamış Master Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 1993, s. 384-407.

¹⁰ BOA, MAD 9543, s. 190.

¹¹ Bu süreç için bkz. Public Record Office (PRO)'de bulunan İngiltere konsolosluk raporları. PRO'nun adı The National Archives (NA) olarak değiştirilmiştir. NA, *Foreign Office (FO) 195/304 (1847-1852)*.

¹² Musa Çadrcı, "Tanzimat'ın Karadeniz Bölgesinde Uygulanması", M. Sağlam ve B. Kodaman (yay.), *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Samsun, 1988, s. 192-3; ve ayrıca NA, FO 336/3, no. 13, Mart 1842.

köylüler şikayetlerini defalarca İstanbul'a bildirmişler, ama belgelerin diliyle "bu husus hayli müddettir sürünmekte olduğundan ve tedkik ve itinaya şayan bulunmadığından"¹³, on sene kadar bu meseleyle ilgili bir şey yapılmamış ve köylüler yerel güç odaklarının baskılarıyla başbaşa bırakılmıştır. Kiracı köylülerin büyük bir kısmının Gayrimüslim (Rum ve Ermeni) olması sebebiyle bu mesele, Britanya'nın Trabzon ve Samsun konsoloslarının da gündemini işgal etmiştir. Dolayısıyla, bölge ticaretinde ülkelerinin çıkarlarını gözeten ve Gayrimüslimlerle yakından ilgilenen elçilerin raporlarında çok ayrıntılı bilgiler mevcuttur.¹⁴

Köylüler, bir yandan Tanzimat'la birlikte kontrolünü kaybettiği gelir kaynakları üzerinde yeniden merkezi bir kontrol kurmayı amaçlayan Osmanlı hükümetinin öşür talepleri ile fiili toprak sahipleri Hazine darzadelerin toprak kirası (içinde öşür vergisini de kapsayan) talepleri karşısında 1850'li yıllar boyunca şikayetlerini farklı kanallarla dile getirmeye çalışmışlardır. Köylüler, üzerinde kiracı oldukları toprakların tasarruf haklarına sahip olmayı talep ederken, çiftlik arazilerinin mirasçıları Hazine darzade Hamid, Hasan ve Mustafa yıllık kiralarnı ödeyemeyen kiracıların topraklarını zapt ettiklerini iddia etmişlerdir.¹⁵

Çiftlik arazilerini tarıma açan, toprağı işleyen ve bu topraklarda ikamet eden kiracı köylülerin şikayetleri üzerine merkezin tutumuna bakılacak olursa, ilk olarak, çatışmanın tarafları arasında arabuluculuk yapacak kişilerin ve çiftlik arazilerini tetkik edecek üst düzey mali görevlilerin atandığı görülür. Merkezi hükümet, bu çatışmayı daha çok bir vergi anlaşmazlığı şeklinde görmüş ve bunun çözümünü ise merkezden gönderilen görevlilerin arabuluculuğunda Trabzon eyalet meclisine sevk etmiştir. Önce ulemadan naib Mustafa Efendi bölgeye gönderilmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken önemli noktalardan bir tanesi, yerel anlaşmazlığın çözümünün yerel meclislere bırakılmasıdır. Fakat hem Canik sancağı meclisinde hem de Trabzon eyalet meclisinde (meclis-i kebir) bölgenin önde gelen eşraf ve ayanı hakim olduğu için meseleyi tarafsız olarak çözecek sonuçlara ulaşılammıştır. Yani çatışmanın bir tarafında bulunan ashab-ı alaka Hazine darzadelerin hem Canik sancağı meclisinin başı olması hem de Trabzon eyalet meclisinin kendi koruması altında palazlanan diğer toprak sahibi eşraf ve kaza ayanlarından oluşması sebebiyle

¹³ BOA, AKT.MVL 91/34 (1274 Ra 14).

¹⁴ PRO, FO 195/304 (1847-1852); FO 195/597 (1858); FO 195/304 (1853); FO 195/678 (1861).

¹⁵ Çiftliklerin mirasçılarının kiracı köylülerin çiftlik arazilerinin tapularını talep etmesine ve 1847 sonrası icarelerini ödemeyip bir çeşit pasif direnişine karşı iddiaları ve şikayetleri için bkz. BOA, A.MKT.UM 265/21 (Ca 6 1273/Aralık 1856).

kendi çıkarına kararlar aldığı söylenebilir. Bu konuyla ilgili 1852 tarihli ilk iradede bu durum açıkça belirtilmiştir. Canik kaymakamı Hazinedarzalardan Ahmed Paşa'nın hem münaza'alı çiftlik arazisinin hissedarlarından ve hem de merkezin iradeler göndererek uygulaması için muhatap olduğu sancak yöneticisi olmasının meselenin çözümünde sakıncalar yarattığı bildirilmiştir.¹⁶

Çifte öşür talepleri altında ezilen kiracılar ile çiftliklerinin vergisinin ödenmediğinden şikayet eden Hazinedarzalaların vekillerinin mecliste temsil edilmesiyle başlayan mahkemede, sözkonusu çiftliklerden alınacak vergiye karar verilmiştir. Daha doğrusu merkezi hükümet, çiftlik arazilerinde yaşayan kiracı köylülerin ne kadar icare ödemesi gerektiği meselesini Trabzon meclisine devretmiştir. Dolayısıyla, alınan kararların yerel meclisleri dolduran toprak sahiplerinin önceliklerini yansıtmaması ve kiracı köylüler için daha az sevindirici olması hiç de sürpriz olmamıştır. Meclis, müstecirlerin senelik üretim miktarının onda birinin öşür olarak merkezi hazineye sevk edilmesine, kalan miktarın dokuzda birinin icare-i zemin olarak çiftlik sahiplerine verilmesine ve geriye kalan miktarın müstecirlere ait olmasına karar verilmiştir. Ayrıca, ölen müstecirlerin çocuklarının ve diğer aile fertlerinin ikamet eylediği haneden çıkarılması alınan kararlar arasındadır ve bu da uzun zamandır çiftlik toprağında ikamet eden kiracıların topraklarından kovulması anlamına gelmektedir. Son olarak, hiç bir zaman uygulanamamasına rağmen kiracıların lehine olan bir karardır. Bu da "kühiden ihya olunan mahallerden" (kullanılmayan boş arazilerin tarıma açıldığı yerler) gerçek sahipleri bilinmeden, yani tapu senetleri verilmeden, vergi alınmaması karardır.¹⁷ Fakat aşağıda görüleceği gibi, bu çeşit arazilerin belirlenmesi yerel güç odaklarına takılmıştır.

Daha sonra çiftlik sahipleri ile kiracılar arasındaki münaza'ayı çözmek için Defterhane-i Amire muharriri Mahir Efendi bölgeye gönderilmiştir. Çiftlik arazisinin asıl sahiplerinin belirlenmesi, çiftlik arazisi tapu senetlerinin teftiş edilmesi ve kiracıların ödedikleri icare-i zemin veya kesim veya maktuat denilen toprak kirasının belirlenmesi için Mahir Efendi'ye geniş yetkiler sağlanmıştır. O da, çiftlik arazilerinin büyüklüğü, verimliliği, yıllık üretim miktarı, kiracı köylülerin nüfusu, arazi kirası ve ödenen öşürü kapsayan ayrıntılı bir rapor hazırlamıştır. Malesef, arşivde bu teftiş raporunun kendisine rastlanmamıştır. Ancak bu raporu tamamlayan ve ona atıfta bulunan belgeler çiftliklerle ilgili önemli bilgiler edinmemizi sağlamıştır. İşte hazırlanan bu rapor ve kiracı köylülerin şikayetlerinin devamı sonucunda, çiftlik arazisinin mülkiye-

¹⁶ BOA, İ.MV 9459 (1269/1852).

¹⁷ BOA, A.MKT.MVL 91/34 (Ra 14 1274-1857).

ti ve vergilendirilme ile ilgili çatışmayı çözmek üzere İstanbul'da özel komisyon kurulmuştur. Bu komisyon, eyalet meclisinde alınan kararı ve çiftliklerle ilgili raporu, kiracıların ve toprak sahiplerinin vekillerini biraraya getirerek, yeniden gözden geçirmiştir. Komisyondaki tartışmalardan ve pazarlıklardan sonra bu mesele, Meclis-i Vala'ya gönderilmiş ve en sonunda da burada alınan kararlar, 1274 (1856-7) senesinden geçerli olmak üzere, Sultan'ın iradesi olarak uygulanmak üzere Trabzon valisi ve Canik mutasarrıfına gönderilmiştir. 1850 ve 1860'larda BOA'de farklı kataloglarda bulunan belgeler bu iradeye atıfta bulunmaktadır.¹⁸ Aşağıda bu komisyonun önceliklerine ve yapılan tef-tiş sonunda elde edilen veriler sonunda nasıl bir görüntü ortaya çıktığına bakılacaktır.

Çiftlik Komisyonunun Kararları: Çiftlik Arazilerinin Tefriki ve Vergilendirilmesi Meselesi

Birinci olarak, çiftliklerin coğrafi dağılımı ve büyüklüğü ile ilgili bilgiler mevcuttur. Daha önce de değinildiği gibi çiftlik sahipleri ya da belgelerin di-liyle ashab-ı alaka, Hazine-dar-zade Osman ve Abdullah paşaların oğulları Mustafa, Hamdi ve Hasan'dan oluşmaktadır.¹⁹ Ashab-ı alakanın çiftlikleri, Samsun'a bağlı Bafra, Terme, Ünye, Ayvacık, Kavak ve Çarşamba kazalarında toplanmıştır.²⁰ Çiftliklerin büyüklüğü 82.598 dönüm gibi oldukça büyük bir toprağı kapsamaktadır. Bu hemen hemen ortalama bir reaya çiftliğinin 1000 katı büyüklüğündedir. 1850'li ve 1860'lı tarihi belgelerde, Hazine-dar-zade-lerden şikayetçi olan Müslim ve Gayrimüslim reaya nüfusu ile ilgili bir ka-yıda rastlanmamıştır. Fakat 1877-8 tarihli yine aynı çiftlik arazileri ile ilgili çatışmalarla ilgili önemli bilgiler içeren Şura-yı Devlet belgeleri, münaza'anın kiracı konumunda bulunan toplam 5000 hane yani 25.000 veya daha fazla Müslüman ve Gayrimüslim nüfusu içerdiği belirtilmektedir.²¹ Konsolosluk ra-porlarında kiracı köylülerin çoğunlukla Rum ve Ermeni milletinden oldukları-na vurgu yapılırken, Osmanlı belgeleri 1859'a kadar daha yansız bir terim olan müstecirler (kiracılar) terimini kullanmıştır. İlk kez 1859 ve daha sonra 1860'lardaki belgelerde Canik Sancağı ahalilerinin İslam, Hristiyan ve Erme-nilerden oluştuğı vurgulanmaktadır.

Komisyon, müstecirler tarafından ödenecek arazi kirasının miktarı veya pi-yasa bedelinin belirlenmesiyle ilgili de bir takım kararlar almıştır. Önce bu

¹⁸ BOA, A.MKT.MVL 91/34 ve BOA, A.MKT.MVL 113/5 (Ca 6 1276/Kasım 1859).

¹⁹ BOA, A.MKT.UM 436/72 (Ca 1 1277/Kasım 1860); BOA, DH.MKT.UM 521/46 (Ca 27 1278/Kasım 1861).

²⁰ BOA, A.MKT.UM 265/21 (Ca 6 1273/Aralık 1856).

²¹ BOA, ŞD.MLK 1830/12, 4 No'lu belge (1877).

arazilerin verimliliği hesaplanmış ve buna göre kiracı köylülerin ödemesi gereken ücret-i arazi ve öşr belirlenmiştir. Yapılan teftiş ve soruşturma sonucunda, çiftlik topraklarında senelik dönüm başına 15 ile 22 kıyye buğday arasında üretim yapıldığı ve bu ikisinin ortalaması alınarak her bir dönüm başına 16 kıyye buğday üretildiği karara bağlanmıştır. Buna göre, müstecirlerin bu 16 kıyye buğdaydan 11 kıyyesini öşr olarak ve geriye kalan 5 kıyye buğdayı (bu da bir İstanbul kilesinin _'ü) ya da piyasa bedeli olan 7,5 kuruşu da ücret-i arazi olarak ashab-ı alakaya ödemesi kararlaştırılmıştır.²²

Üçüncü olarak, çatışmanın aslını oluşturan arazilerin mülkiyeti meselesinin en çevrefil sorun olduğu söylenebilir. Yapılan araştırma, teftiş ve komisyonunda tarafların biraraya gelerek tartışmaları sonucunda alınan kararlar, bunların hemen uygulandığı anlamına gelmediğinden çiftlik arazilerin tasarrufunun kime ait olduğu ve dolayısıyla vergilerini kimlerin ödemesi gerektiği meselesi uzunca bir zaman sürüncemede kalmış, daha doğrusu merkezin sürekli alınan bu kararları hatırlatarak çözümünü yerel meclislere bırakması sonucu mesele daha da çetrefilleşerek senelerce devam etmiştir. Mesele ile ilgili önceliği, Osmanlı hükümeti çiftlik arazisinin tetkik ve tefrikine, yani sınıflandırılmasına ve dolayısıyla tarafların ellerinde olan tapu senetlerinin kontrolüne vermiştir. Hazinedar zadelerin ellerinde bulunan senetlerin (ilginç olan taraf, yine bazı belgelerde, bila-sened yani senetsiz olarak tasarruf edilen çiftlikler şeklinde ifadeler mevcuttur) teftişi sonucunda, çiftlik toprakları üç kategoride toplanmıştır; arazi-i emiriye (miri arazi), arazi-i mevkufe (vakıf arazisi) ve arazi-i mektume ve mahlule.

Birinci kategorideki topraklar için, Hazinedar zadelerin ellerinde sipahi ve mültezim senetleri, ikinci kategoridekiler içinse mütevellî senedi bulunmaktadır. Osmanlı merkezindeki tartışmalara göre, mütevellî senedi bulunan topraklar muteber ve sıhhatli bulunmuştur. Miri arazilerin çiftlikleşmesi meselesinde ise, merkezin meşruiyet tartışması şu şekilde özetlenebilir. Merkezi hükümet, miri arazinin devredilmesine, satılmasına ve miras bırakılmasına olanak sağlayan 1847 tarihli Tapu Nizamnamesi'ne²³ atıfta bulunarak çiftlik sahiplerine bireysel mülkiyet hakkı tevcih etmiş ve merkezi hazine tarafından bu mülkiyet haklarını gösteren tapu verilmiştir. Bu haliyle, kiracı köylülerin

²² BOA, A.MKT.MVL 113/5 (C 6 1276/Kasım 1859). Alınan bu kararların hukuki olarak bağlayıcı olmasına rağmen, ileriki tarihlerde çiftlik sahiplerinin fahiş miktarda icare talepleri olduğunda müstecirler mağduriyet ve perişanîyetlerini hep bu 1276 tarihli Meclis-i Vala ve Maliye Celilesi kararlarına atıfla ifade etmişlerdir. 1877'de çiftlik arazisi ahalisinin vekili Agop Paşayan'ın, Hazinedar zadelerin icarenin emlak vergisine tekabül ettiği bahanesiyle müstecirlerden hukuk dışı kira talebi için ve bunun 1276 tarihli karara aykırı olduğunu tartışması için bkz. BOA, ŞD.MLK 1830/12 No: 13 (Ş 21 1294/Ekim 1877).

²³ Tapu Nizamnamesi için bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi", Barkan (yay.), *Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul, 1980, s. 291-375.

artan vergi talepleri karşısında şikayetleri üzerine, merkezi hükümetin arazi teftişi ve bireysel tapu verme ve kaydetme süreci, aslında toprak sahiplerinin yani Hazinedarzadelerin miri arazi üzerindeki gelir haklarının özel mülkiyete çok yakın bir takım haklara dönüşmesiyle sonuçlanmıştır.

Mahlul ve mektum araziler ile ilgili kararlara karşı ise yerel güç odaklarının direncinden bahsedebiliriz. Burada dikkat edilmesi gereken husus hukuk ya da alınan kararlara, pratikte yaşanan uygulamalar arasındaki açıdır. İstanbul'da kurulan özel komisyonda, çiftlik arazisinin bir kısmının mahlul ve mektum arazi olarak sınıflandırıldığından daha önce bahsedilmişti. Bu tip arazinin "mahlul" kategorisinde olmasından dolayı merkezi hazineye aid olduğu ve bu arazilerin mahallinde müzayede ile satışa çıkarılması, elde edilen muaccelelerin merkezi hazineye gönderilmesi ve böylece merkezi hazine tarafından tapu verileceği bir seri iradelerle bölge yöneticilerine bildirilmiştir. Fakat işte bu noktada, yerel güç odaklarının merkeze karşı direnciyle karşılaşırız. 1880'lere kadar bu arazilerin satışı gerçekleştirilememiştir. Merkezi hükümet, daha çok bu arazilerin satışından elde edilecek satış bedeli muaccelelerin merkezi hazineye intikaliyle ve bir de gerçek tapu sahiplerini bilmekle ilgileniyordu. Yani bir anlamda gelirleri arttırmakla ilgileniyor. Trabzon valisi ve Canik kaymakamına, miri arazi statüsüne çevrilen bu mahlul arazilerin müzayede yoluyla satışı için birbiri ardına emirler gönderilmesine ve bu müzayedelerde Müslüman ve Gayrimüslim ahali arasında herhangi bir ayrımcılık yapılmamasına karşı uyarmasına rağmen, çiftlik sahiplerinin ve Trabzon meclisini dolduran diğer toprak sahibi sınıfının baskıları yüzünden mahlul araziler 1880'lere kadar satılamamıştır.²⁴ Ayrıca daha da önemlisi, kimin tasarrufunda olduğu belirlenemeyen bu arazilerin vergileri, merkezin karşı uyarılarına rağmen, kiracı köylülerden alınmıştır.²⁵

Müstecirlerin İddiaları ve 1880'deki Durum

Yukarıda belirtildiği gibi, miri arazi (arazi-i emiriye) için müstecirlerin karşı iddiasına rağmen, Osmanlı hükümeti, elindeki senetlere ve tapu nizamına atıfta bulunarak ashab-ı alakanın tasarruf hakkının saklı olduğunu belirtmiştir. Kiracı köylüler ise, 1847'den 1880'e gelinceye kadar hep aynı iddiayı tekrar etmişlerdir: Kendilerinin ziraat ettikleri ve tapu ile tasarruf ettikleri araziye Tanzimat'la birlikte (1847) kaba güçle Hazinedarzadelerin el koyduğunu ve ellerindeki sipahi tapularının alınarak hane başına belli bir mik-

²⁴ BOA, Y.PRK.BŞK 5/46 (1880).

²⁵ BOA, A.MKT.UM 417/68 (1277/1860).

tar icara bağlanarak araziyi çiftlik itti haz eylediklerini, dolayısıyla Hazine-darvadelerin elindeki senetlerin gerçek tapu senetleri olmadığını savunmuşlardır. Ayrıca, Tanzimat'a kadar bu araziler üzerine tahsis olunan öşür vergisini de içeren maktu'alarını ödediklerini, ancak Tanzimat'la birlikte kendilerinden talep edilen öşür ile birlikte ikisini birden ödemeye güçlerinin yetmediğini, ashab-ı alakadan pek çok zulm gördüklerini ve sonuç olarak bu arazilerin tapu ile kendilerine verilmesini talep etmişlerdir.²⁶ Anadolu'nun diğer bölgelerinde çiftçiler tarafından yaygın olarak kullanılan Terzibaşoğlu'nun vurguladığı hukuki kategorilerden olan "hakk-ı karar" yoluyla arazi-i haliye üzerinde tasarruf hakları tesis etmek,²⁷ Trabzon eyaletinde yerel çıkar odaklarının tepkisi ve direnci yüzünden bu çiftlik müstecirleri tarafından gerçekleştirilememiştir.

1880'lere gelindiğinde, Şura-yı Devlet belge demetinden şöyle bir izlenim çıkmaktadır.²⁸ Eskiden köylünün tasarrufunda olan miri arazi, (sipahi veya mültezim senetli) bir şekilde yerel mahkemelerde gerçekleşmiş satış senetleriyle, yörenin hakimi Hazine-darvadelerin eline geçmiştir. Bu tarihlerde çatışmanın bir tarafında Hazine-darvade Nureddin Bey ve diğer tarafta ise 5000 hanelen oluşan bölge ahali si yer almaktadır. Çarşamba kazasındaki çiftlik arazisi üzerindeki bu anlaşmazlık, hâlâ şu üç çeşit arazinin sınıflandırılması ve vergilerinin ödenmesi üzerinde yoğunlaşmakta ve bir de buna ek olarak sınırlarının çizilmesi eklenmektedir. Köylüler, 82.598 dönümlük arazinin sadece Çarşamba çiftliğinde aranmaması gerektiğini, Ünye, Fatsa, Ordu ve Giresun taraflarındaki toprakları da tarıma açtıklarını ve arazinin toplamının 100.000 dönümden fazla olduğunu belirtmişlerdir. Hazine-darvadelerin, müstecirlerin tarıma açtıkları yerleri çiftlik sınırlarının içine dahil etmeyi başardıkları görülmekte, bunu hangi mekanizmalarla gerçekleştirdikleri ise bir soru işareti olarak kalmaktadır. Şura-yı Devletin, köylülerin açtıkları toprakların belirlenmesi için merkezden müstakil bir memurun atanması kararına karşı, liva meclisinin çoğunluğu muhalefet ederek meselenin mahalli arazi memurları tarafından çözülmesi gerektiği ve Hazine-darvade Nureddin Bey'in vekilinin çiftlik arazileri dışında açılmış arazinin bulunmadığı iddiası ile çatışma devam etmiştir.

Köylüleri mağdur eden bir başka konu ise, kendilerinden tapu parası toplayıp onların adına tapu alacaklarına söz veren ashab-ı alakanın tapu senet-

²⁶ BOA, A.MKT.MVL 91/34 (1857). Müstecirlerin, taleplerini ve iddialarını otuz yıl sonra da aynı şekilde dile getirdikleri görülmektedir. Bkz. BOA, Y.PRK.BŞK 5/46 (1880) ve ŞD.MLK 1830/12, No: 13 (1877).

²⁷ Yücel Terzibaşoğlu, "Eleni Hatun'un zeytin bahçeleri: 19. Yüzyılda Anadolu'da mülkiyet hakları nasıl inşa edildi?", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, sayı 4, 2006, s.121-147.

²⁸ ŞD.MLK 1830/12, No: 4, 13, 6.

lerini kendi adlarına almalarıdır. Müstecir köylüler, bu paranın kendilerine iade edilmediğini de belirtmişlerdir. Yine çiftliklerle ilgili hukuk ve düzenlemelere aykırı olarak, mahlul olan çiftlik arazisinin dışarıdan kimselere satıldığı ve müstecirlerin 100 seneden beri ikamet ettiği çiftlik mahallinden çıkarıldığı iddia edilmektedir.

Mesele bununla da kalmayıp, ekip biçtikleri, icaresini ödedikleri ve fakat tapusuna sahip olmadıkları arazinin emlak vergisi de müstecirlerden talep edilmiştir. Köylüler, müstecirlik statüsünün pek muğlak bir kategori olduğundan ve değişik aşamalardan geçen bu anlaşmazlığın çözümü için hep merkezden yardım istemelerine rağmen, Osmanlı hükümeti meseleyi, özellikle çiftlik arazilerinin sınıflandırılması işini yerel meclislere devretmesi sonucu bu karışıklık ve belirsizlik bir kısır döngü içinde devam etmiştir.

Görüldüğü gibi merkezi hukuk ile yerel pratiklerin eklenmesi çok değişik sonuçlara yol açmaktadır. Merkezi hükümet hukuk ve düzenlemelerin içeriği açısından küçük köylülüğün toprak tasarruf etmesinden yana olmasına rağmen, yerel denge eşraf ve ayandan yana bozulmuş ve merkez yerel meclisin işleyişine pek müdahale edememiştir. Sonuçta, bu örnekte Canik Sancağı'ndaki çiftlik topraklarının mülkiyeti Hazine darzadelere, Orta ve Doğu Karadeniz bölgesinde ise her bir kaza ve vadilerin hakimi, daha parçalanmış bir yapı gibi görünen eşraf ve ayandan kimselere geçmiştir. Müstecir köylüler, seslerini merkeze duyurmak ve münaza'alı toprakların kendilerine tapu ile verilmesi için farklı kanallara başvurmuşlardır. Kudüs Rum Patrikliği kapı kethüdası Panayotaki'yi (?) kendi iddiaları için vekil olarak seçmişlerdir. Panayotaki'nin çiftlik arazilerini teftiş ettiği ve Patriklik adına bölge ahalisini temsil ettiği belirtilmektedir. Kendisi, Meclis-i Vala mazbatalarını Sultani emir olarak imzalattığını ahaliye tebliğ etmiştir. Müstecirlere çiftlik topraklarının tapusunu sağlamaya söz vererek para toplayan Panayotaki, daha sonra rüşvet toplamak ve köylüleri kandırmak suçuyla mahkemelik olmuştur.²⁹ Ayrıca, bölgenin İngiliz ve Rus konsoloslarına taleplerini dile getiren ve adalet arayan köylülerden Gayrimüslim olanlarının birçoğu,³⁰ özellikle Osmanlı-Rus savaşı sonrası Samsun ve Ordu arasındaki bölgeye Laz göçmenlerin yerleştirilmesiyle artan baskı ve eşkiyalık hareketleri sonucunda Rusya'ya göçmeyi kendilerine alternatif olarak görmüşlerdir.³¹

²⁹ BOA, İ.MV 456/20460 (6 Ca 1278/Kasım 1861); A.MKT.UM 521/46 (1278/1861); A.MKT.UM 537/33 (Şubat 1862); A.MKT.MVL 135/97 (1278/1861).

³⁰ NA, FO 195/418 (1853) ve FO 195/597 (1858).

³¹ NA, FO 195/597 (1858) ve FO 195/1329 (1880).

Sonuç

Tanzimat'ın en önemli kanunlarından bir tanesi olan Arazi Kanunnamesi'nin hem hukuki tahlili hem de İmparatorluğun çeşitli bölgelerindeki toprak mülkiyeti üzerindeki etkileri üzerindeki sessizlik son zamanlarda bozulmaya başladı. İslamoğlu, Terzibaşoğlu, AYTEKİN, MUNDİ ve diğerlerinin çalışmaları olgusal ve teorik yönleriyle bazı sorunları ortaya koymak açısından oldukça önemlidir. Bu çalışmaların vardığı ortak sonuçlardan bir tanesi, Arazi Kanunnamesi'yle ilgili topyekün bir değerlendirme yapmaktan ziyade, kanunun etkilerinin birçok faktörle yakından ilgili olduğudur. Bunlar, kanun öncesi toprak kullanım şekilleri, arazi tasarrufunun hangi sınıflar lehine olduğu (küçük toprak sahibi köylülüğün varlığı veya ayan-eşraf, aşiret, ulema gibi sınıfların öncelikli konumu), ve göç olgusudur. Bu makalede, Samsun ve çevresinde 1858 öncesi ortaya çıkan çiftliklerin, merkezin bu toprakların sahiplerini tanımlama ve vergilendirme, yani merkezileşme politikalarının karşısında, bölgenin hakimi Hazine Darzadelerin özel mülkiyetine dönüşmeleri sürecindeki ihtilafın ortaya koyduğu bazı sorulara değinilmektedir.

Karadeniz bölgesi ile ilgili çalışmaların eksikliği gözönüne alındığında, 1858 Arazi Kanunnamesi'nin bu bölgedeki uygulaması ve toprak mülkiyeti açısından sonuçları da bilinmemektedir. Yüzyıl ortasından itibaren Kafkas ve Çerkes nüfusunun ve daha sonra Osmanlı-Rus savaşı ertesinde Gürcülerin bölgeye yerleştirilmesi ve toprak dağıtımıyla toprak mülkiyeti daha da çetrefil bir duruma sürüklenmiştir.

Kıracı köylülerin Orta Karadeniz bölgesinde Hazine Darzadeler ve onların hakimiyeti altındaki eşraf-ayan sınıfı ve Doğu Karadeniz bölgesinde ise her bir vadinin hakimi bir ağalar sınıfı tarafından ezildiği söylenebilir. Başka bölgelerin tersine, Arazi Kanunnamesi, büyük toprak sahibi sınıfın lehine ve küçük köylülük aleyhine sonuçlanmış gözükmektedir. En azından çiftlik sahiplerinin mahlul arazilerin ihaleye çıkarılıp satılması ve köylüler tarafından tapu ile tasarruf edilebilmesine karşı olan direnci ve köylüleri farklı kanallar yoluyla sindirmeleri sonucu, bu arazileri tarıma açan, işleyen ve vergilerini ödeyen köylülerin müstecireyn olarak hayatlarına devam etmelerine neden olmuştur.

Trabzon eyaletinde Tanzimat öncesi dönemin ayrıcalıklı sınıfı eşraf ve ayanların ve onların neslinden gelenlerin bölgenin yöneticileri olarak görüldüğünü ve eyaletleri reform programlarına entegre etmek için oluşturulan yerel ve eyalet meclislerini doldurdukları söylenebilir. Burada vurgulanması gereken nokta, hükümetin sipahi ve mültezim senetlerini ellerinde tutan Hazine Darzadelerin miri arazi üzerindeki haklarını güvenceye alırken, öte yandan müstecirlerin boş ve kayıt altına alınmamış topraklar (mahlul ve mektum) üzerindeki ta-

leplerini yerel meclisin insafına bırakmasıdır. Dolayısıyla, yerel meclislerin kompozisyonu ve ayan-eşraf sınıfının yeni taşra bürokrasisine kooptasyonu ve taşranın ileri gelenlerinin yerel yönetim üzerindeki kontrollerini sağlamlaştırma kanalları gibi meseleler daha derinden araştırılmayı beklemektedir.

Arşivlerdeki çalışmamızın ön sonuçları, (çiftlik arazileri üzerindeki ihtilafın 1858 Arazi Kanunnamesi öncesi ortaya çıktığı ve 1880'lere kadar sonuçlanmadığı dikkate alındığında) mülkiyetle ilgili kanun ve düzenlemelerin uygulanmasının zorluklarını göstermektedir. Merkezi hükümet tarafından Samsun ve Trabzon yöneticilerine gönderilen emirlerin içeriğinde reform prensiplerine yapılan atıflar, bunların eyaletlerde hemen uygulandığı anlamına gelmemiştir. Ertekin'in belirttiği üzere, Arazi Kanunnamesi varolan toprak mülkiyeti yapısını radikal bir şekilde değiştiren merkez tarafından empoze edilen bir kanundan ziyade, daha önceki toprak kullanımı ve mülkiyeti kalıplarını yasalastırmasıyla sonuçlanmıştır.³² Trabzon eyaletine ait *temettüat defterleri* (gelir vergisi)'nin elimizde olmayışı, ondokuzuncu yüzyıl ortalarında mülkiyet politikası ve toprak mülkiyeti kalıplarını anlamamızı engellemektedir. Bölgeyle ilgili son gözlem ise, Ordu ile Samsun arasındaki bölgeye yerleştirilen Çerkez ve Gürcü göçmenlerin arazi ve vergi anlaşmazlıklarını perçinledikleri üzerinedir. Özel'in vurguladığı gibi, bu yeni göçmenlerin bölgeye yerleştirilmesi ve toprak dağıtılması bir yandan eski Müslim ve Gayrimüslim nüfusun üzerindeki yerel yönetici-toprak sahibi sınıfın baskılarını arttırmasıyla bir yandan da topraksız göçmenlerin eşkiyalığa başvurmasıyla sonuçlanmıştır.³³

Özet: Bu makale, 19. Yüzyıl'ın ilk yarısında Canik Sancağı'nda ortaya çıkan çiftlik arazileri üzerinde, Hazinedarzedeler ile kiracı köylüler arasındaki arazi mülkiyeti ve vergi ihtilafını ele almaktadır.

Anahtar sözcükler: Hazinedarzedeler, çiftlik, vergi ihtilafı, Karadeniz, Canik.

Abstract: This article deals with the dispute over property rights and tax-collection between the local dynasty of Hazinedarzedes and the tenants concerning the big estates, which emerged in the first half of the 19th-century Samsun.

Key words: Hazinedarzedes, big estates, tax dispute, Black Sea, Canik.

³² Aytakin, "Hukuk, Tarih ve Tarih Yazımı", *a.g.m.*

³³ Oktay Özel, "Muhacirler, yerliler ve gayrimüslimler: Osmanlı'nın son devrinde Orta Karadeniz'de toplumsal uyumun sınırları üzerine bazı gözlemler", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, sayı 5, 2007, s. 93-112.